

Kirjallisuus

- Bauman, Richard & Briggs, Charles L. 1990. Poetics and Performance as Critical Perspectives on Language and Social Life. *Annual Review of Anthropology* 19: 59–88.
- Pollock, Sheldon 2000. Cosmopolitan and Vernacular in History. *Public Culture* 12 (3): 591–625.

FT Niina Hämäläinen on post doc -tutkija Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tutkimusosastolla.

Valotuksia aikamme viitatuimman yhteiskuntatieteilijän ajatteluun

Esko Harni

Michel Foucault 2014 [1994]. Parhaat (Dits et écrits I-IV, 1994). Suomentanut: Tapani Kilpeläinen, Simo Määttä ja Johan L. Pii. Niin & näin -kirjat, 338 s.

Sanomani totuus on minulle vaikea mutta olennainen kysymys (Foucault 181).

Kiinnostus aikamme viitatuinta yhteiskuntatieteilijää kohtaan on synnyttänyt uuden käännöksen. Kyseessä on tietenkin ranskalainen filosofi ja historioitsija Michel Foucault, jonka haastatteluista ja esseistä pienkustantamo *niin & näin* on julkaissut kattavan ja tärkeän, vaikkakin hieman erikoisesti nimetyn suomennoskokoelman *Parhaat*. Kirja koostuu viidestätoista, *Dits et écrits* -alkuteoksesta käännetystä tekstistä, joissa Foucault tarkentaa teostensa näkökulmia, korjaa väärinymmärryksiä sekä avaa teostensa ulkopuolelle jääneitä teemoja.

Kirjaan valitut tekstit kattavat ajallisesti Foucault'n koko tuotannon aina 1960-luvun puolivälistä hänen kuolemaansa, vuoteen 1984 saakka. *Parhaat* toimii erinomaisena johdantona Foucault'n ajatteluun sekä täydentää ja tarkentaa hänen kokonaisprojektiaan suomenkielisille lukijoille. Kirjan teksteihin ei ole kuitenkaan syytä suhtautua turhan suurella hartaudella – mitään lopullista, ”Foucault-hälyn” alle jäänyttä totuutta ei tästä kirjasta voida löytää. Sitä paitsi olihan kommentaari Nietzschestä innostuksensa saaneelle Foucault'lle eräs diskurssin kontrollin muoto, ”joka paljastaessaan menneiden tekstien merkityksiä tekee näistä teksteistä tavalla tai toisella pyhiä kirjoituksia”, kuten Ojakangas (1998, 13–14) esittää.

Parhaat ei sisällä varsinaista rakennetta – ja tästä kirjan toimittajia tulee kiittää. Kulinkin vuosikymmeneltä, 1960-, 1970- ja 1980-luvulta, on valittu mukaan viisi tekstiä. Ensimmä-

mäiset viisi käännöstä koostuvat *Sanat ja Asiat* ja *Tiedon Arkeologia* -teoksissa käsitellyistä teemoista: ”ihmisen kuolema”, humanismi, eksistentialismi, arkeologia, historiankirjoitus, ja niin edelleen. 1970-luvun teksteissä painottuvat puolestaan vallan, hulluuden, kehon, diskurssianalyysin sekä Foucault’n intellektuaalisia juuria käsittelevät teemat. Viisi viimeistä, 1980-luvulla julkaistua tekstiä pureutuvat taas selvemmin Foucault’n niin kutsutun eettisen kauden itsen hallintaa ja etiikkaa käsitteleviin teoksiin ja luentoihin.

Ihmisen kuolema, ei-dialektinen kulttuuri ja arkeologinen historian kirjoitus

Foucault’lle ihminen subjektina, ja tästä subjektista käsin postuloidut humanismi ja eksistentialismi eivät ole ylihistoriallisia totuuksia, vaan osa 1800-luvun ihmistieteille tyypillistä epistemeä, jossa ihminen astuu ensimmäistä kertaa sekä tiedon subjektiksi että tämän saman tiedon objektiksi. Tämän modernia ihmistä koskevan sekä samalla häntä konstituovan tiedon analyysi ja kartoittaminen oli Foucault’n tavoite *Sanat ja asiat* -teoksessa: [– –] ”minusta oli tärkeää näyttää, ettei ajatus ihmisen tieteellisestä tuntemisesta johtunut niinkään moraalisesta huolesta ihmistä kohtaan, vaan että kaikki nykyajan humanismin moraaliset teemat saattoivat kehittyä, koska ihmisestä tehtiin tieteellisen tiedon kohde”.

Sanoissa ja Asioissa kritisoitiin dialektista ajattelua, mikä tarkoitti Foucault’lle eräänlaista ”vieraantumisen ja sovinnon filosofiaa”, joka ”lupaa ihmiselle, että hänestä tulee autenttinen ja tosi ihminen”. Sovinnon ja vieraantumisen filosofiaa vastaan Foucault nimeää ei-dialektisen kulttuurin, jonka synty palautuu ennen kaikkea Nietzschen artikuloimaan Jumalan kuolemaan, mutta myös Martin Heideggeriin, jonka Foucault tunnetusti nimesi viimeisessä haastattelussaan erääksi suurimmiksi vaikuttajikseen. Ei-dialektinen kulttuuri ei keskity Foucault’n mukaan (ihmis)luontoon tai olemassaoloon vaan kysymykseen siitä, *mitä tieto on*. Tämän kysymyksen kartoittaminen valaisi eksplisiittisesti Foucault’n alkuaajan tuotantoa sekä implisiittisesti koko hänen uraansa.

Kolme vuotta *Sanat ja Asiat* -teoksen jälkeen julkaistu *Tiedon Arkeologia* jatkaa ei-dialektisen kulttuurin teemaa. Kuten Foucault asian ilmaisee, *Tiedon Arkeologia* on uusi yritys tehdä se, mitä hän oli jo yrittänyt aiemmissa teoksissaan. Arkeologialla Foucault viittaa ”arkistoon”, ei syvään alkuperään. Arkisto tarkoittaa eräänlaista kulttuurissa sanottujen asioiden, diskurssien, massaa, ”joka säilytetään ja jota arvostetaan, käytetään uudelleen, toistetaan ja muutetaan”. *Sanat ja Asiat* -teoksesta poiketen, *Tiedon Arkeologia* on selkeästi metodikirja, jonka pääasiallinen kohde on historiankirjoituksen uudelleen arvioiminen.

Foucault’n arkeologisen kauden historiakäsitys voidaan – hieman mutkia suoristaen – tiivistää seuraavaan huomioon: ”historialliseen analyysiin tuodaan huomattavasti enemmän katkoksen ja yhteyden muotoja kuin pelkkä yleismaailmallinen syy-seuraussuhde [– –]”. Arkeologisella kaudellaan Foucault pyrki ajattelemaan historiaa ilman kausaatiota ilmaisevia yleiskäsitteitä (vaikutus, kriisi, tiedostaminen): ”käsitteet ovat kaikki hyödyllisiä mutteivät minusta kovin kiinnostavia”. Sekä *Tiedon Arkeologian* että *Sanojen ja Asioiden* kritiikin kohteena oli historiakäsitys, ”joka ottaa mallikseen eräänlaisen suuren jatkuvan ja yksiaineksisen kehityskulun [– –]”. Myöhemmin, noin kymmenen vuotta *Tiedon Arkeologian* ilmestymisen jälkeen Foucault päätyy tarkentamaan historiallisen ajattelun kritiikkiään esittämällä, ettei hänen tarkoituksensa suinkaan ollut juhlia epäjatkuvuutta – kuten useissa postmodernistisissä Foucault-tulkinnissa on esitetty – vaan tutkia miten tietyissä tiedon muodoissa tapahtuu irrottautumisia ja muodonmuutoksia, ”jotka eivät vastaa rauhallista jatkuvaa kuvaa, jota yleensä ajatellaan”.

Vallasta, vallankumouksesta ja intellektuellin roolista

Genealogiset tutkimukset vankilasta, vallasta ja ruumiista ovat teemoja, joista Foucault on luultavasti parhaiten tunnettu. Vaikka genealoginen analyysi epäilemättä eroaa Foucault'n aiemmista arkeologisista ja historiallisista teoksista, on valta-analytiikan kritiikin kohteena edelleen hegeliläinen dialektiikan muoto. *Tarkkailla ja Rangaista* -teoksessa, sekä myöhemmin *Tiedontahdossa* Foucault pyrki tunnetusti ajattelemaan valtaa subjektia ja tietoa konstituivana aktiviteettina: ”Jos vallan tehtävä ei nimittäin olisi kuin hillitä [– –] jos se toimisi vain negatiivisesti, olisi se hyvin haurasta. Se on voimakasta, koska se tuottaa positiivisia vaikutuksia halun tasolla [– –]”. Foucault'lle vallassa ei ole kyse sortajan ja sorretun välisestä suhteesta, kuten hegeliläisestä dialektiikasta mallinsa ottanut sotien jälkeinen marxilaisuus ainakin jossain määrin oletti, vaan monimutkaisemmasta ja heterogeenisemmästä suhteiden joukosta, joka on sellaisenaan valtasuhteiden lävistämiä.

Siinä, että Foucault'n valta-analytiikka kritisoi etenkin marxilaisia teoriointeja valtiokoneistoista, joiden pääasialliset toiminnan muodot ovat tukahduttaminen ja estäminen, ei ole mitään uutta Foucault'nsa lukeneille. Ongelma palaa jälleen dialektikkaan ja vastarinnan problematiikkaan: mihin vallankumouksellinen toiminta johtaa, jos se ottaa ensisijaiseksi kohteekseen valtiokoneiston? Eikö sen toiminnan ainoaksi vaihtoehdoksi jää toimia kuin sen kritisoima kohde, siis tulla uudeksi valtiokoneistoksi? Jotta vallankumouksellinen toiminta ei jähmettyisi ”puolueeksi”, tulisi Foucault'n mukaan ymmärtää, ”että valta ei paikannu valtiokoneistoon ja että mikään yhteiskunnassa ei muutu, jos valtamekanismit [– –] eivät muutu”.

Toinen keskeinen tema Foucault'n valta-analytiikassa on tietenkin vallan mikroikäntöjen suhde ideologiaan: ”Ideologian etusijalle asettavissa analyyseissa minua nimittäin ärsyttää se, että niissä oletetaan inhimillinen subjekti, jolle klassinen filosofia on antanut mallin”. Ideologian tilalle Foucault ehdottaa vallan mikroanalyysia, siis vallan ja valtasuhteiden tutkimista niiden konkreettisissa ja arkipäiväisissä muodoissa. On kuitenkin muistettava, ettei Foucault'n arvostelun kohteena ollut Marx sinänsä, vaan marxilaisuus ideologiana, joka näyttäytyi eräänlaisena ”historiallisena tosiona”. Foucault'n suhde Marxiin ja marxilaisuuteen on ylipäänsä poleeminen. Vuonna 1983 julkaistussa haastattelussa Foucault kertoo kyllä Marxin vaikuttaneen hänen metodologisiin valintoihin, mutta: ”jos Marxin asema ranskalaisessa kulttuurissa ei olisi ollut se, mikä se on, eikä Marxiin olisi liittynyt moista poliittista painolastia, olisin siteerannut häntä alaviitteissä. En sitä kuitenkaan tehnyt huvin vuoksi [– –]. Se kuului pelin henkeen”.

Mikä sitten on intellektuellin rooli vallankumouksellisessa toiminnassa? Vuonna 1977 julkaistussa haastattelussa Foucault kritisoi voimakkaasti ajatusta vasemmistolaisesta yleisintellektuellista, joka ”on kauan sitten ryhtynyt puhumaan ja saanut puheoikeuden totuuden ja oikeudenmukaisuuden mestarina”. Foucault'lle yleisintellektuelli toimii eräänlaisena universaaliuden yksilöllisenä hahmona, jonka kollektiivinen ja pimeä puoli proletariaatti on. Intellektuellia ei ole Foucault'n mukaan pyydetty tähän tehtävään enää vuosiin, sillä teorian ja käytännön välille on syntynyt uusi suhde. Ja jos intellektuellin hahmo *par excellence* oli aiemmin ollut kirjailija, ”universaali tietoisuus, vapaa subjekti”, löysi Foucault uuden vallankumouksellisen intellektuellin pikemminkin vankiloista, laboratorion tai yliopistosta, siis ylipäänsä täsmällisistä pisteistä, joihin heidät ovat sijoittaneet joko heidän työolonsa tai elämänsänsä. Kaiken kaikkiaan intellektuellilla ei Foucault'n mukaan ollut enää neuvonantajana osaa: [– –] ”taistelusta on muotoiltava topografinen ja geologinen reliefi... Siinä intellektuellin tehtävä. Mutta ei taatusti pidä sanoa: näin teidän pitää tehdä.”

Itsen tekniikat, etiikka ja vapauden mahdollisuus

Foucault'n eettisen kauden kohdalla on käyty runsaasti keskustelua siitä vaihtoiko Foucault analyysinsä suuntaa, tai peräti hylkäsi aiemmat hypoteesinsa siirtyessään konkreettisista valta-ruumis-suhteista kohti antiikin itsesuhteiden käytäntöjä. Vuonna 1984 julkaistussa haastattelussa Foucault hylkää tämänkaltaiset spekulatiot: eettisen kauden subjektivikaation analyysit eivät tarkoita genealogisen tai arkeologisen metodin hylkäämistä. Foucault toteaa ja tulee samalla puolustaneeksi projektinsa yhtenäistä luonnetta:

Itse asiassa olen aina pohtinut niitä [subjektuutta ja totuutta], vaikkakin olen muotoillut pohdinnan kehukset hieman eri tavalla. Olen halunnut tietää, millä tavalla ihmissubjekti tuli mukaan totuuspeleihin [– –].

Eettisellä kaudellaan Foucault ei siis vaihda analyysinsä suuntaa tai tapaa, saati hylkää aiempaa analyysiaan, vaan muuttaa sen kehyksiä. Siinä missä *Sanoissa ja Asioissa* käsiteltiin sitä, kuinka ihminen määrittyy puhuvaksi, eläväksi ja työtä tekeväksi subjektiksi, eettisen kauden analyysit keskittyvät niihin käytäntöihin, joilla ihmiset muokkaavat itseään moraalisina toimijoina. Näitä käytäntöjä Foucault kutsuu itsekäytännöiksi (*pratiques de soi*), jotka eivät enää koske pakon harjoittamista osana totuuspelejä, vaan vapautta itsen muodostukseen. Itsemuodostus ja itsen käytännöt ovat eräänlaista asketismia, jonka kautta ihminen pyrkii kehittämään ja saavuttamaan tietyn tavan (*ethos*) olla.

Mielenkiintoisimmaksi kysymykseksi kirjan viimeisissä teksteissä nousee itsekäytäntöjen, tai laajemmin ilmaistuna subjektivikaation, suhde vapauteen. Voidaanko siis itseharjoituksen, subjektiksi tulemisen prosessin ajatella olevan vapautumista? Foucault'ta emme – hänelle ominaiseen tapaan – saa suoraa vastausta: ”olen aina suhtautunut vapautusteemaan hieman varoen, sillä ellei sitä käsitellä varovaisesti ja tiettyjen rajojen sisällä, on vaarana, että sillä viitataan ajatukseen, että on olemassa luonto tai ihmisyyden perusta [– –]”. Foucault siis palaa myöhäiskaudellaan samaan subjektia ja subjektin ylihistoriallisuutta koskevaan problematiikkaan, joka innosti hänet kirjoittamaan ensimmäisen suuren teoksensa, *Sanat ja Asiat*. Foucault korostaa vapauskäytänteitä pikemminkin kuin vapautumisprosesseja, joille tietenkin on paikkansa mutta jotka eivät voi yksinään määrittää kaikkia vapauskäytänteiden muotoja:

Onko mitään mieltä sanoa vapauttakaamme seksuaalisuutemme? Eikö ongelmana ole pikemminkin pyrkiä määrittämään vapauskäytänteet, joiden puitteissa voi määrittää, mitä seksuaalinen mielihyvä ja eroottiset, intohimoiset ja rakkaussuhteet muiden kanssa ovat?

Kun *Sanoissa ja Asioissa* pyrittiin osoittamaan, että subjekti ja merkitys, joita esimerkiksi Sartre ja sotien jälkeen Ranskassa kukoistanut fenomenologia näkivät kaikkialla, olivat vain heijastusta laajemmasta ja syvemmästä historiallisesta epistemestä, tarkentaa Foucault viimeisinä vuosinaan tätä kritiikkiä. Foucault'lle subjekti ei ole substanssi, vaan muoto, joka ei ole ensisijaisesti eikä aina samanlainen: ”Ihmisellä ei ole samanlainen suhde itseensä silloin, kun hän muodostaa itsestään poliittisen subjektin [– –] kuin silloin, kun hän pyrkii toteuttamaan halunsa seksuaalisessa suhteessa. Kussakin subjektivikaation prosessissa aloitetaan erilainen ja uudenalainen suhde itseen. Se, mikä näiden prosessien yhteys on totuuspeleihin ja valtaan, oli Foucault'n koko tuotantoa ja ajattelua keskeisesti määrittävä piirre.

Lopuksi

Parhaat esittelee kuvan ajattelijasta, joka jatkuvasti tarkensi kysymyksenasettelujaan ja analyysin tapojaan, mutta jonka työtä ohjaava peruskysymys säilyi lähtökohtaisesti samana kahdenkymmenen vuoden ajan: kuinka ihmissubjekti tuli mukaan totuuspeleihin? *Parhaat* vilisee Foucault tutkijoiden ja harrastelijoiden huulilla jo pitkään olleita lausumia esimerkiksi siitä kuinka ”jonain päivänä vuosisata on ehkä oleva deleuzelainen”, tai että jos Foucault olisi tutustunut aiemmin kriittisen teorian perinteeseen, olisi hän ”kenties viihtynyt heihin niin, ettei olisi muuta tehnytään kuin kommentoinut heitä”. Kaikki tämä on epäilemättä tärkeää, mutta ei välttämättä ongelmatonta Foucault-tutkimuksen kannalta, sillä mitä muuta Foucault itse vihasi enemmän kuin ideologiaa, totuutta ja ajatusta omatuntona toimivasta yleisintellektuellista, jonka tekstejä luetaan ja ”kommentoidaan”? Tästä ”väärinkäytöstä” ei kirjaa voida kuitenkaan syyttää. Foucault’n haastatteluiden ja esseiden julkaiseminen suomeksi on tärkeää (suomenkielisen) Foucault-tutkimuksen kannalta. Kirjan käännökset ovat sujuvaa luettavaa ja niistä välittyy hyvin Foucault’n paikoittain leikkisä, ironinen ja poleeminen sävy. Kaikesta tästä suomentajat ja *Niin & Näin* ansaitsevat kiitoksen.

Parhaat ei ole luonteeltaan kirja, jota voitaisiin arvostella sanan varsinaisessa merkityksessä – korkeintaan voidaan saivarrella sillä, mitä tekstejä kirjaan on valittu. Kuten jo todettu, teokseen valitut tekstit eivät pyri arbitraarisesti muodostamaan selkeää tarinaa tai temaattista kokonaisuutta Foucault’n ajattelusta. *Parhaat* jättää tulkinnanvaraa lukijalle, ja hyvä niin. Allekirjoittanut olisi kuitenkin toivonut kirjaan mukaan haastatteluja ja esseitä, joissa käsitellään Foucault’n suhdetta spatiaalisuuteen ja tilallisuuteen. Nostettakoon näistä esille vuonna 1967 julkaistu, arkkitehdeille suunnattu heterotopioita käsittelevä essee, sekä vuonna 1982 julkaistu Paul Rabinowin tekemä haastattelu, jossa Foucault selvittää suhdettaan arkkitehtuuriin. Näiden tilallisuutta ja spatiaalisuutta käsittelevien tekstien kautta olisi kyetty pureutumaan Foucault’n ”tilallisuuteen kohdistuvaan pakkomielleeseen”, joka todennäköisesti sai hänet kiinnostumaan instituutioiden, kuten sairaalan, mielisairaalan ja vankilan tutkimisesta.

Kirjallisuus

Foucault, Michel 1998: Foucault/Nietzsche. Suom. Turo-Kimmo Lehtonen ja Jussi Vähämäki. Esipuhe: Mika Ojakangas. Helsinki: Tutkijaliitto.

YTM, KM Esko Harni toimii Jyväskylän yliopistossa tuntiopettajana.